

С. А. Саблук*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Формування правового статусу дитини має свої історичні корені. Вказана правова категорія впродовж тривалого історичного розвитку вдосконалювалась, набувала нового змісту та відповідного правового обґрунтування.

Виходячи з цього, дослідження правового статусу дитини має базуватись не лише на відповідному сучасному правовому баченні, але й враховувати тривалий історичний розвиток. Застосування історико-правового методу дослідження дасть змогу більш повно з'ясувати сутність правового статусу дитини, дослідити його правову природу. Тому метою нашої наукової статті є дослідження історичних передумов формування правового статусу дитини.

Вказаному питанню вже були присвячені окремі наукові дослідження таких вчених як А. І. Загоровський, М. Ф. Владімирський-Буданов, В. М. Іванов, Б. А. Романов, Г. К. Матвеев, В. С. Тадевосян та інші. Однак комплексно питання історичних передумов формування правового статусу дитини до цього часу не вирішено. Тому спробуємо внести і свій вклад у дослідження окресленої проблематики.

На території України перші кроки законодавчої регламентації у сфері захисту прав і інтересів дітей було зроблено у часи правління Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха. До цього часу стосунки між батьками і дітьми регулювалися старовинними звичаями, які мають язичницьке походження. На думку більшості вчених спеціалістів сімейного права, авторитет батьків у цей період розвитку української державності був досить значним, на дітей поширювалася влада і батька, і матері. Життя дитини повністю належало батькам, кожен із них міг на власний розсуд розпорядитися ним¹. Категорія “діти” стояла поруч таких категорій як “раби”, “челядь”². Однак, у літературі трапляється думка, що у дохристиянські часи у Київській Русі малоймовірно, щоб батькам належало право вбивати своїх дітей при народженні, аргументом цього є відсутність згадки про такий звичай літописцем³. Таким чином, становище дітей у ранньому періоді розвитку Київської Русі у дохристиянській період характеризується такими рисами як повне підпорядкування дітей волі батькам, прирівнянням дітей до челяді, повною відсутністю прав у дітей.

Першим джерелом, що містить норми, якими регулюється правове положення дітей була “Руська Правда” Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. Текст цієї визначної пам’ятки права Київської Русі знаходимо у літописах, а також у пізніших юридичних збірниках.

Найбільш цінною для нашого дослідження є Поширена редакція Руської правди, у якій найбільше норм присвячено статусу дитини. Зокрема, досить детально регулювалися питання успадкування дітьми майна батьків. Успадковувати могли лише сини, дочки спадкоємцями не вважалися, оскільки панувало переконання, що, одружившись, вони виносили б майно за межі свого роду. Більше того, не було рівності і серед синів-спадкоємців, оскільки діяв принцип мінорату. Відповідно до ст. 100 Поширеної Редакції Руської Правди (далі — ПР Руської Правди), батьківський двір без поділу переходив до молодшого сина⁴. Зазначене вказує на нерівність у

© Саблук С. А., 2006

* здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

¹ Загоровский А. И. Курс семейного права. — Одеса, 1909. — С. 266.; Сергеевич В. Лекции и исследования по древней истории русского права. — СПб., 1910. — С. 54; Сорокин П. А. Кризис современной семьи (Социологический очерк) // Ежемесячный журнал для всех. — 1916. — № 2. — С. 13.

² Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. — Киев-СПб, 1905. — С. 472.

³ Загоровский А. И. Указ. соч. — С. 266.

⁴ Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. — М., 1984. — Т. I. Законодательство Древней Руси. — С. 72.

правовому статусі дітей залежно від статі, а також черговості народження. Однак, досить прогресивною є ст. 106 ПР Руської Правди, яка визначала право матері передати у спадок майно без обмеження будь-якій дитині: сину чи доньці, від першого чи від другого шлюбу на основі лише ставлення до неї дітей⁵. Також ПР Руської Правди зобов'язувала вдову з малолітніми дітьми зберігати майно сім'ї для передачі його дітям, а також відшкодувати дітям усе втрачене.

“Руська Правда” чітко розмежовувала дітей законних і незаконнонароджених. Останніми, відповідно до ст. 98 ПР Руської Правди, визнавались діти чоловіка, народжені від рабині, вони позбавлялись права успадковувати його майно. Незаконнонароджені водночас визнавались вільними. Більше того, на думку А. Загоровського, до рабів, у тому числі до дітей-рабів, ставилися поблагливо, для них навіть був відкритий шлях до “Великокнязівського престолу”⁶.

У Київській Русі часів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха існувало гуманне ставлення до дітей, особливо тих, які залишилися без батьків та покинутих. Найбільшим обов'язком для себе великі князі вважали опіку над бідними, тими, що потребують допомоги та дітьми. Зокрема, Ярослав Мудрий створив училище для сиріт, у якому на його утриманні знаходилося 300 юнаків, а Володимир Мономах повчав, що не слід бідних забувати, необхідно їх по можливості годувати, а сиріт забезпечувати⁷.

Заслугує уваги і ще одна історична пам'ятка, написана Володимиром Мономахом приблизно у 1117 році, — “Повчання Володимира Мономаха своїм дітям”, яка відображає ставлення до дитини, сім'ї в суспільстві. З одного мудрим правителем визначено обов'язок дітей шанобливо ставитися до батьків, підкорятися їх волі, а з іншого обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей, не губити їх.

Таким чином, можна зробити висновок, що правовий статус дитини у період розвитку Київської Русі характеризувався використанням церковного, князівського права, а також звичаїв, нерівності у правах та обов'язках дітей різної статі та різного стану, появи та розвитку інститутів опіки, піклування та усиновлення, повним підпорядкуванням дитини волі батьків, відсутністю заборони продавати дітей.

У період Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої правове становище дитини визначалося Судебником Казимира IV та трьома литовськими статутами. Найбільш повно розкриває статус дитини Третій литовський статут 1588 року, який на думку О. Кузьминець та В. Калиновського є першим першорядним юридичним збірником та багато у чому перевершив тодішні західноєвропейські кодифікації⁸.

Відповідно до III Литовського статуту комплекс прав дитини залежав, у першу чергу, від того, чи були вони закононародженими, чи ні. Окрім цього, статут ігнорував батьківські відносини між усиновленими і усиновителями, оскільки єдиним критерієм, який визначав правовий зв'язок батьків і дітей, була кровна спорідненість. Незаконнонародженими вважались діти народжені поза шлюбом, визнанні батьками такими, а також народжені у шлюбі, який визнано недійсним унаслідок умисного порушення близьких родинних зв'язків чи у випадку визнання батьків винними у бігамії. Цікавим є і положення документа, відповідно до якого незаконнонародженими вважались і шлюбні діти у випадку, якщо їх мати народила раніше незаконнонароджену дитину. Сам факт народження у сім'ї дитини ще не свідчив про її кровний зв'язок з обома батьками, такий зв'язок слід було ще визнати⁹. Таким визнанням III Литовський статут вважав терпимість батька до проживання у його

⁵ Там же.

⁶ Загоровский А. И. О внебрачных детях по новому закону. — Одесса, 1903. — С. 3.

⁷ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. — К.-СПб, 1915. — С. 81.

⁸ Кузьминець О., Калиновский В. История державы и права Украины. — 2-е вид., доповнене. — К.: Україна, 2002. — С. 73.

⁹ Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве. — СПб., 1868. — С. 71.

будинку новонародженого та матері останнього. З норм правової пам'ятки видно, що незаконні діти не користувалися загальною правовою охороною. Винний у їх вбивстві не ніс особистого покарання, а лише сплачував штраф матері, розмір якого був порівняно невеликим. Якщо ж матері не було, то особа, що вчинила вбивство, не несла відповідальності. Незаконні діти юридично не мали жодного зв'язку з своїм батьком, якому заборонялося заповідати їм будь-яке майно.

Охорона інтересів законних дітей розпочиналася з моменту їх зачаття¹⁰. Про це свідчив той факт, що виконання смертного вироку щодо вагітних жінок відкладалося до народження дитини. У випадку завдання шкоди здоров'ю вагітної жінки з необережності, внаслідок чого дитина народжувалася мертвою, винний відбував покарання через позбавлення волі.

Характерним було розмежування правового статусу дитини залежно від стану до якого належали її батьки. Зокрема, в особистих відносинах дітей з батьками серед феодалів існував принцип, згідно з яким батьки не відповідали за вчинки дітей, а діти за вчинки батьків. Що ж стосується селян, то вони несли солідарну майнову відповідальність. Відповідно до I та II Литовських статутів, після смерті батька діти мали повністю відшкодувати шкоду (як правило це здійснювалося шляхом відробітку, який міг тривати усе життя, хоч III статут обмежив цей строк до семи років). Що стосується кримінальної відповідальності, то за статутом 1566 року, вона наступала з моменту досягнення особою 14 років, а за статутом 1588 року — 16 років¹¹.

Відносини батьків і дітей усе ще були засновані на особистій батьківській владі. Діти більше були відповідальними перед батьками, аніж суспільством. Пережитком патріархальних відносин було право батьків у випадку злиднів, голоду чи іншого нещастя віддавати дітей у найми або в заклад. Батьки не відповідали перед судом на скарги своїх дітей¹². Однак, у кожному новому литовському статуті посилювались гуманістичні тенденції вказаних відносин. Батьківська влада над дітьми обмежувалася також з допомогою правових норм, які вимагали розглядати дітей не лише як осіб, що належать сім'ї, але й суспільству. Так, за позбавлення життя своїх дітей батьки підлягали покаранню у вигляді позбавлення волі на один рік і шість місяців, а також чотирьохразовим публічним каяттям протягом року¹³. Таким чином, було скасовано один з принципів патріархальної сім'ї, відповідно до якого глава сім'ї міг розпоряджатися життям своїх домочадців.

Норми III Литовського статуту визначали правовий статус дитини до 1840 року на Лівобережжі та 1842 року на Правобережжі, тобто до поширення на українські землі загальноімперського права. Це пов'язано, по-перше, з тим, що нормативні акти, які видавалися під час визвольної війни 1648-1654 років, мали конституційний характер, визначали правове становище української козацької держави або ж були спрямовані на закріплення прав козацької старшини. По-друге, кодифікаційні акти: Права за якими судиться малоросійський народ 1743 року та Зібрання малоросійських прав 1807 року ввібрали у себе норми литовських статутів практично без змін. Так, зберігається поділ дітей на законнароджених та незаконнароджених, зберігається і батьківська влада над дітьми, зокрема, батько міг сина свого продати чи закласти під час голоду, дитина не могла звернутися за захистом до суду, у випадку порушення батьками своїх прав, усе майно, що здобувала дитина, належало її батьку, батьки могли відмовитись від дітей з наступних причин: підняття руки на батьків, негідна поведінка доньки, не бажання надати допомогу немічним батькам тощо¹⁴.

¹⁰ Андрюлис В. И. Правовое регулирование семейных отношений по литовскому статуту 1588 года: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Вильнюс, 1975. — С. 24.

¹¹ Іванов В. М. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2003. — С. 109.

¹² Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навальний посібник. — К.: Знання, КОО, 1999. — С. 139.

¹³ Загоровский А. И. Курс семейного права — Одесса, 1909. — С. 420.

¹⁴ Права по которым судится малоросийский народ 1743 года / Составители К. А. Вислоков, А. П. Ткач, И. Б. Усенко, В. А. Чехович. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 51, 54.

Характерною рисою XVIII століття є внесення до предмету уваги уряду призріння покинутих дітей¹⁵. У 1715 році Петро I видав наказ про створення у Москві та в інших містах при церквах закладів, до яких би приносили незаконнонароджених дітей, їх пропонувалося утримувати за рахунок губернських коштів, але після смерті царя ці притулки почали закриватися. Більш успішна робота в галузі призріння, виховання та навчання дітей проводилася у період царювання Катерини. У 1763 році нею був створений перший виховний будинок для незаконнонароджених дітей та дітей-сиріт. Він був заснований як державний заклад, але будуватися повинен був за громадські кошти. Пізніше подібні будинки відкривалися на території усєї Російської імперії.

Але в період існування система громадського призріння дітей, які залишилися без піклування батьків, зазнавала нестачу коштів і, як наслідок цього, висока дитяча смертність була саме серед вихованців названих закладів¹⁶. Катерина II, яка заклала підвалини розгорнутої мережі вихованих будинків у імперській Росії, вперше законодавче закріпила принцип передачі дітей-сиріт до сімей — Указ від 7 листопада 1775 року¹⁷.

Нове у законодавчу регламентацію правового статусу дитини було внесено у 1832 Зводом законів Російської імперії, який поширював свою дію і на територію України¹⁸. Так, діти поділялися залежно від фізичної зрілості на три групи: перша від народження до 14 років, друга з 14 до 17 років, третя з 17 до 21 року, при цьому особа до 17 років визнавалася малолітньою, а з 17 до 21 року — неповнолітньою. Малолітній був позбавлений цивільної дієздатності, однак особа з 14 років мала право голосу при визначенні їй опікуна. Існував поділ і на дітей законних, незаконних, узаконених та усиновлених.

Прогресивним було визначення усиовлення як особистого цивільного зв'язку, певного штучного споріднення на законодавчому рівні. При цьому надзвичайно цікавим є відмінність між усиовленими і узаконеними дітьми, під останніми Звід розуміє незаконних дітей, які були узаконені їх батьками. Так, усиовлені користуються правами за народженням і усиовлення не дає їм ніякої переваги перед тими родичами спадкодавця, які мають перед ними переважне право за народженням. Узаконені ж діти мають рівні з законними дітьми права враховуючи усі існуючі родинні зв'язки і спадкові відносини¹⁹.

Ще одним новим положенням стало закріплення у кодифікованому акті (ст. 172) обов'язку батька допомагати матері утримувати незаконнонародженого до того часу, поки останній сам не буде спроможний робити цього²⁰.

Таким чином, правовий статус дитини у період від Литовського князівства і до падіння Російської імперії має такі риси: з'являється нова внутрішня соціальна функція держави — виховання і турбота про дітей-сиріт, оформлюється на законодавчому рівні інститут опіки і піклування, поступово обмежується батьківська влада над дітьми, зберігається диференціація прав дітей залежно від стану, до якого вони належали.

Особливої уваги потребує вивчення правового статусу дитини в період з 1917 року до початку 90-х минулого століття, оскільки соціалістичні перетворення в Україні знайшли своє відображення і на вихованні дітей.

Першим актом, який передбачав реформу у відносинах, учасниками яких були діти, на території України був Декрет РНК УСРР від 20 лютого 1919 року "Про цивільний шлюб та

¹⁵ Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект // Право України. — 2001. — № 8. — С. 107.

¹⁶ Стасик Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку // Право України. — 2005. — № 2. — С. 109.

¹⁷ Российское законодательство X-XX веков. — М., 1987. — Т. 5. — С. 240.

¹⁸ Свод законов Российской империи. Законы гражданские. — Т. 10. — СПб., 1916. — Ч. 1.

¹⁹ Мартынов Н. Узаконение и усыновление детей. — СПб., 1899. — С. 34.

²⁰ Свод законов Российской империи. Законы гражданские. — Т. 10. — СПб., 1916. — Ч. 1.

про ведення книг актів громадянського стану”. Вказаний документ закріпив аналогічні положення згаданого вище Декрету РСФРР від 18 грудня 1917 року, однак не містив вказівки про зрівняння дітей, народжених у законному шлюбі, з позашлюбними дітьми в цих правах. Однак, на погляд Г. Матвеева, судова й адміністративна практика України тих часів виходила з визнання рівності їх прав і обов’язків незалежно від того, перебували батьки у шлюбі чи ні, кровне споріднення останніх з їх дітьми вважалось визначальним чинником відносин між ними²¹. Також Декрет РНК УСРР від 20 лютого 1919 року визначив чітко шлюбний вік — 18 років для чоловіків і 16 — для жінок, а батьківську владу над дітьми замінив обов’язком виховання дітей з урахуванням як самих дітей, так і суспільства в цілому.

В основу першого сімейного кодексу України — Кодексу законів про акти громадянського стану, про сім’ю та опіку — були покладені принципи перших декретів “Про шлюб” та “Про розлучення”²². З огляду на громадянську війну він не набрав юридичної сили і тому не став законодавчим актом. Проте мав певну історичну цінність як перша спроба здійснення кодифікації сімейного законодавства в Україні і принципово нового підходу до розуміння місця дитини у суспільстві. Так, перша глава другого розділу другої книги кодексу встановлювала рівність прав і обов’язків дітей, народжених у шлюбі та поза ним. Ст. 93 забезпечувала право на встановлення справжнього походження дитини незалежно від її народження у шлюбі чи поза ним. Зокрема, матері позашлюбної дитини ще у період вагітності надавалось право подати заяву до органу ЗАГСу про батька дитини. Про заяву орган ЗАГСу мав сповістити особу, названу у ній батьком дитини. Цій особі надавалось право у двотижневий строк від дня одержання повідомлення опротестувати заяву матері майбутньої дитини. Відсутність протесту розцінювалось як визнання зазначеною особою свого батьківства. За наявності протесту з боку ймовірного батька дитини її матері надавалось право встановити справжнього батька через суд. У наступних главах було врегульовано особисті і майнові права і обов’язки батьків і дітей. Так, відповідно до ст. 106 Кодексу, батьки були зобов’язані надавати своїм дітям, які потребували матеріальної допомоги, утримання до досягнення ними 16 років. Після досягнення зазначеного віку право на одержання утримання від батьків мали повністю або частково непрацездатні діти, які потребували матеріальної допомоги, за умови, що батьки або один із них мали можливість надавати таку допомогу. Аліменти на дітей встановлювалися судом у твердій грошовій сумі.

У результаті соціально-економічних експериментів радянської влади бідність усе більше і більше проникала у сім’ю, отруюючи, у буквальному розумінні цього слова, життя батьків і дітей²³. У таких умовах прогресивні прошарки суспільства намагалися розв’язати питання законодавчого регулювання сімейних відносин за участю дітей. Були спроби створити дитяче право — таку сферу права, де б регулювалися відносини, які полягали б в охороні правильного розвитку дитини. Це право мало бути єдиною системою норм, які охоплювали б різні сторони життя дитини²⁴.

Зрозуміло, що потрібно було негайне коректування діючого законодавства, у першу чергу, сімейного. Після тривалої розробки 30 травня 1926 року був прийнятий Кодекс законів про сім’ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану²⁵. Позитивними моментами кодексу були: повна рівність у правах позашлюбних дітей і шлюбних, встановлення батьківства позашлюбної дитини здійснювалося матір’ю після народження дитини без будь-яких доказів (вона складала заяву, на

²¹ Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. — К., 1960. — С. 11.

²² Сборник Указов УССР. — 1919. — № 12. — С. 144.

²³ Нечаева А. М. Россия и ее дети (ребенок, закон, дети). — М., 2000. — С. 98.

²⁴ Люблинский П. И. Копелянская С. Е. Охрана детства и борьба с беспризорностью. — Ленинград, 1924. — С. 12.

²⁵ Кодекс законів про сім’ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану від 30.05.1926 р. // Сборник Указов РСФСР. — 1926. — № 67-69. — Ст. 440.

підставі якої і здійснювався запис про батька), вперше в українське законодавство введено інститут усиновлення. Негативними слід вважати: усиновлювачем не міг бути не тільки неповнолітній, але й особа, яка позбавлена батьківських чи виборчих прав судом, а також особи, інтереси яких були протилежними і ворожими інтересам дитини; батьків і надалі з політичних міркувань у державі розглядали як на вихователів, опікунів дітей, які у силу закону зобов'язувались до виконання цих обов'язків до того моменту, коли вважалося за доцільне замінити їх іншими особами²⁶, значні обмеження до осіб, які могли бути опікунами (наприклад, особи, які жили на не трудовий дохід: проценти, надходження з майна тощо, приватні підприємці, особи, позбавлені виборчих прав).

У наступні роки після прийняття кодексу радянська держава робить спроби захистити дітей, які залишилися без батьківської турботи і піклування. Приймаються такі нормативні акти:

- Положення про органи опіки і піклування, затверджене ВЦВК і РНК РСФРР від 18 червня 1928 року;

- Положення ВЦВК і РНК РСФРР “Про порядок і умови передачі вихованців дитячих будинків і інших неповнолітніх працюючих у містах і робочих поселеннях”;

- Положення ВЦВК і РНК РСФРР “Про порядок передачі дітей на виховання (патронат) у сім'ї працюючих”.

Важливе значення мала і Постанова ЦВК та РНК від 27 червня 1936 року “Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним, розширення сітки пологових будинків, дитячих ясел і дитсадків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення”²⁷.

Велика Вітчизняна війна внесла свої корективи у цивільне життя, у зв'язку з чим були внесені зміни до законодавства, зокрема щодо позашлюбних дітей, а також соціального забезпечення сімей. Вказані зміни відображені в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 року “Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства і заснування ордена “Материнська слава” і “Медаль материнства”²⁸. Прогресивним положенням даного документу було посилення державної матеріальної допомоги сім'ям, адже війна спричинила величезні людські втрати, призвела до гострої диспропорції чоловічого і жіночого населення, а тому держава надавала матерям, які самі мусили виховувати дітей, моральну і матеріальну підтримку²⁹. Поруч із таким, безумовно, соціально спрямованим кроком були закріплені положення, які, як влучно зазначає М. Антокольська, відкинуло законодавство колишнього СРСР на століття назад. Мова йде про анулювання будь-якого правового зв'язку позашлюбної дитини з батьком, а також проведення межі між дітьми шлюбними і позашлюбними. Явне порушення прав дитини полягало у тому, що у свідоцтві про народження дитини у графі “батько” ставився прочерк, що вказувало на позашлюбне походження дитини. І хоч формально права позашлюбних дітей прирівнювалися до прав дітей, які народжені у шлюбі, на практиці існувала дискримінація: низькі ставки допомог для одиноких матерів не могли бути рівнозначною заміною аліментів, а у дітей було позбавлено їх права — права знати свого батька. А отже, можна було спостерігати фактичну дискримінацію у

²⁶ Генкин М. Д., Новицкий И. Б., Рабинович Н. В. История советского гражданского права. 1917-1947. — М., 1944. — С. 455.

²⁷ Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним, розширення сітки пологових будинків, дитячих ясел і дитсадків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення: Постанова ЦВК та РНК від 27.06.1936 р. // ВВС СССР. — 1944. — № 37.

²⁸ Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства і заснування ордена “Материнська слава” і “Медаль материнства: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 08.07.1944 р. // ВВС СССР. — 1944. — № 45.

²⁹ Сімейне право України: підручник / За ред. В. С. Гопанчука — К.: Істина, 2002. — С. 27.

майнових і особистих прав позашлюбних дітей і дітей, народжених у шлюбі. У зв'язку з цим, викликає подив твердження Г. Матвеева, що зрівнювання в правах позашлюбних дітей зі шлюбними дуже часто розхитує шлюби, які вже існували, і не сприяє зміцненню сім'ї, а отже анулювання зв'язку позашлюбної дитини з її батьком було виправданим³⁰.

У 1968 році приймається загальносоюзний сімейно-правовий акт — Основи законодавства про шлюб та сім'ю СРСР і республік, на базі якого були розроблені сімейні кодекси союзних республік, які нічим не відрізнялися від Основ. У цьому контексті слід згадати слова одного з розробників В. Тадвояна, який зазначив, що для того щоб дітям були створені здорові умови життя і виховання, необхідна не лише всебічна допомога сім'ї, а перш за все, її міцність, сталість. Законодавство сприяє створенню здорової радянської сім'ї, оскільки лише у такій сім'ї можливе правильне комуністичне виховання підростаючого покоління. Головна і основна турбота радянської держави про дитину полягає у максимальному і всебічному зміцненню сім'ї. Тому норми радянського законодавства про шлюб та сім'ю мають насамперед мету зміцнити сім'ю³¹. Саме у таких політичних реаліях з'являється Кодекс про шлюб та сім'ю України, який був затверджений Верховною Радою УРСР 20 червня 1969 року і введений у дію з 1 січня 1970 року. Найбільш дискусійним були питання, пов'язані з підставами встановлення у судовому порядку батьківства позашлюбних дітей, а також із їх правовим становищем.

У Кодексі про шлюб та сім'ю України, встановлення батьківства здійснювалося у двох формах:

- добровільній (на підставі письмової заяви батька чи матері особи);

- у формі судового порядку (на основі встановлення таких обставин: спільного проживання відповідача з матір'ю дитини і ведення спільного господарства до народження дитини чи спільне виховання або утримання дитини чи інші докази).

Неповнолітні отримували право звернутися за захистом до органів опіки і піклування у випадках зловживання батьків своїми правами.

Підсумовуючи розгляд радянського періоду розвитку правового статусу дитини, слід зазначити, що дитина з об'єкту батьківської влади "перетворилася" в об'єкт державної політики, оскільки держава визнавала батьків "тимчасовими" вихователями чи опікунами і у випадку неналежного виховання дітей, яке відрізнялося від загальноновизнаних ідей комунізму, заміняло їх іншими, більш "надійними елементами", які відповідали політиці партії, а також імперативно втручалася у сім'ю, поставивши державні інтереси вище сімейних. Однак, незважаючи на це, сім'я довела свою життєздатність і здатність пристосовуватися до зовнішніх обставин.

З 1990 року Україна є учасницею Конвенції ООН "Про права дитини". На нашу думку, саме з цього моменту вперше в історії України дитина починає розглядатися не як пасивний об'єкт батьківської влади, а як пасивний суб'єкт батьківської турботи, тобто дитина наділена самостійним правовим статусом. Батьківське піклування можна охарактеризувати, як турботу з боку батьків у сфері особистих і майнових прав дітей і інтересів дитини, а також дисциплінарну залежність батьків від дітей, останнє найперше проявляється у відповідальності батьків за правопорушення дитини.

Свідченням вказаного є чимала кількість позитивних змін у законодавстві України, усвідомлення важливості проблеми прав дітей у різноманітних її вимірах та пошуках вирішення. Зокрема, норми, присвячені правовому статусу дитини, містяться у Конституції України³² (ст. ст. 24, 51, 52) прийнято Декларацію "Про загальні засади державної молодіжної політики

³⁰ Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. — К., 1960. — С. 33.

³¹ Тадвоян В. С. Охрана прав несовершеннолетних. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 5.

³² ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

в Україні”³³, спеціалізовані Закони України “Про охорону дитинства”³⁴, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”³⁵, “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”³⁶, “Про молодіжні та дитячі громадські організації”³⁷, “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”³⁸, “Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки”³⁹. Періодично відбуваються слухання у Верховній Раді України про стан дітей та молоді, розбудовано мережу державних соціальних служб для молоді тощо. Зросла і кількість фахівців різних галузей науки, які зацікавилися тематикою правового статусу дитини.

Надзвичайно прогресивними є нові Цивільний⁴⁰ і Сімейний⁴¹ кодекси України. Цивільний кодекс України у главі 4 дає характеристику правоздатності і дієздатності малолітніх і неповнолітніх, а також містить норми, які дозволяють регулювати окремі види зобов’язань, зокрема зобов’язання внаслідок заподіяння шкоди, де передбачена відповідальність за шкоду заподіяну неповнолітніми, способи відшкодування шкоди. Окрім цього, Книга II кодексу регулює особисті немайнові права людини, у тому числі і дитини. Сімейний кодекс це перший законодавчий акт, у якому дитина як правова категорія має чітко визначену вікову межу — особа до вісімнадцяти років⁴², кодексом регламентовано права і обов’язки батьків і дітей. Чинний Кримінальний кодекс⁴³ містить значно більше норм, які передбачають відповідальність кримінальну відповідальність за злочини, вчинені проти дітей, удосконалено інститут кримінальної відповідальності та системи покарань неповнолітніх.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні йде активний процес формування правового статусу дитини з врахуванням нових умов життя суспільства. У результаті цього питання систематизації українського законодавства у сфері захисту прав і свобод неповнолітніх набули надзвичайної актуальності.

Отже, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку правового статусу дитини мова має йти про вдосконалення чинного законодавства, визначення чіткої структури державних органів, які здійснюватимуть правовий захист дітей, гарантування, втілення у життя низки задекларованих прав дитини.

³³ ВВР. — 1993. — № 16. — Ст. 166.

³⁴ ВВР. — 2001. — № 22. — Ст. 981.

³⁵ ВВР. — 1993. — № 16. — Ст. 167.

³⁶ ВВР. — 1993. — № 5. — Ст. 21.

³⁷ ВВР. — 1999. — № 1. — Ст. 2.

³⁸ ОВУ. — 2001. — № 29. — Ст. 1293.

³⁹ ОВУ. — 2003. — № 50. — Ст. 2599.

⁴⁰ ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

⁴¹ ОВУ. — 2002. — № 7. — Ст. 273.

⁴² Явор О. А. До проблеми особистих немайнових прав дитини // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — № 4. — С. 68.

⁴³ ВВР. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.